

Культурний капітал: соціально-економічний аналіз

А. КУДІНОВА,

кандидат економічних наук

Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана

В статті досліджено теоретичні й емпіричні передумови удосконалення теорії економічного розвитку завдяки використанню категорії «культурний капітал». Уточнено місце цієї категорії в термінологічному апараті економічної теорії та визначено можливості її використання для вивчення становлення постіндустріального суспільства.

В статье изучены теоретические и эмпирические предпосылки совершенствования теории экономического развития благодаря использованию категории «культурный капитал». Уточнено место этой категории в терминологическом аппарате экономической теории и определены возможности ее использования для изучения становления постиндустриального общества.

The theoretical and empirical prerequisites of improving theory of economic development by using the category «cultural capital» are studied in the article. The position of its category in terminological of economic theory is specified and the possibility of using its for studding the rising of post-industrial society are determined.

Ключові слова: культурний капітал, економічний капітал, знання, постіндустріальне суспільство, економічний розвиток.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В економічній науці зараз немає чіткого загальноприйнятого визначення культурного капіталу. В економічному енциклопедичному словнику це поняття взагалі відсутнє. Проте великий тлумачний соціологічний словник зазначає, що «культурний капітал (cultural capital) — це багатство у формі знання і/або ідей, яке легітимізує володіння статусом і владою»¹, тобто культурний капітал — сукупність інтелектуальних здібностей, знань, умінь, навичок, моральних якостей, кваліфікаційної підготовки індивіда, що використовуються в процесі соціальної діяльності і при цьому узаконюють володіння статусом і владою. Деякі дослідники вважають, що культурний капітал — це знання, які дозволяють його власнику розуміти та оцінювати різні типи культурних відносин та культурних продуктів²: «витвір мистецтва має сенс и представляє інтерес тільки для тієї людини, яка є культурно компетентною, тобто знає код, на якому закодовано художнє повідомлення»³. Автор поняття «культурний

капітал» П. Бурдьє вважав культурний капітал однією з трьох можливих форм капіталу, який за певних умов конвертується в економічний капітал і може бути інституціоналізований у вигляді освітніх кваліфікацій. Вітчизняний учений В. Кондрашова-Діденко зазначає, що «у сучасних умовах, коли формується суспільство знання (інформаційне суспільство), основою соціально-економічної детермінації стає культурний капітал. Йдеться не про те, щоб застосувати до галузі культури принципи економіки, а скоріше — щоб проаналізувати галузь економіки як світ культури»⁴.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на очевидну актуальність зазначеної теми, вона поки не стала самостійною ланкою економічної науки й існує лише у вигляді відносно невеликого анклаву, який знаходиться поза межами «mainstream» економічної теорії і досі є предметом дослідження переважно соціології та культурології.

Сутність культурного капіталу у різних його аспектах розглянута переважно в західній економічній літературі⁵. Російські та вітчизняні вчені розглядають його здебільшого у порівнянні з іншими фор-

¹ Джери Д., Джери Дж. Большой толковый социологический словарь (Collins) / Д. Джери, Дж. Джери. — М., 1999. — Т.1.

² Inomata, Takeshi. The Power and Ideology of Artistic Creation // Current Anthropology. — 2001. — Vol. 42. — Issue 3. — P. 321–350.

³ Bourdieu, P. Distinction: A social critique of the judgement of taste. Translated by R. Nice. Cambridge: Harvard University Press. — 1984. — P. 2.

⁴ Кондрашова-Діденко В. І. Соціально-економічний аналіз сутності культурного капіталу / В. І. Кондрашова-Діденко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — № 68. — 2004. — С. 10–13.

⁵ DiMaggio, Paul. Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participation on Grades of U.S. High School Students // American Sociological Review. — 1982. — 47 (2). — P. 189–201; Бурдьє П. Формы капитала / П. Бурдьє. — Электронный ресурс. — Режим доступа: <http://www.ecsoc.msses.ru/Transl.html>; Inomata, Takeshi. The Power and Ideology of Artistic Creation // Current Anthropology. —

мами капіталу: соціальним (Ю. Зайцев, А. Татарко, Н. Лебедева)⁶, людським (О. Грішнова)⁷, інтелектуальним (А. Чухно)⁸ та їх конвертацією (В. Радаєв, В. Кондрашова-Діденко)⁹.

Взагалі сучасному етапу розвитку економічної науки характерне «розмивання» категорій: «поняття капіталу перетворюється з міцного та точного інструменту аналізу в беззмістовну фігуру мови»¹⁰, тому важливо проаналізувати нові категорії, визначити їхню соціально-економічну природу, окреслити риси та передумови формування. Слід зазначити, що актуальність дослідження природи культурного капіталу особливо зростає в умовах постіндустріального суспільства, в якому людина, людський ресурс стає визначальним фактором економічного розвитку.

Мета статті — теоретичне осмислення сутності категорії «культурний капітал» та її соціально-економічний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Капітал (лат. *capitales* — головний, основне майно) — сукупність товарів, майна, активів, які використовуються для отримання прибутку¹¹. Зауважимо, що стаття присвячена саме капіталу (а не накопиченим фондам, багатству тощо), оскільки культурний капітал існує в символічній, матеріально активній та ефективній формі лише тоді, коли він привласнюється агентами, втілюється та інвестується не лише на культурному полі (художньому, науковому тощо), а й у всіх галузях господарської системи, там, де діють закони конкуренції й економічні гравці отримують прибутки пропорційно власній майстерності володіння цим капіталом.

У постіндустріальному суспільстві символічна складова є все більш помітною в структурі виробництва і споживання, тому вивчення культурного капіталу дозволяє розширити розуміння тенденцій та динаміки економічного розвитку, наприклад, через незаперечний зв'язок: відмінності середовища, традицій, культури обумовлюють відмінності націй та народів зокрема і щодо цілей, пріоритетів і засобів досягнення економічного розвитку. І якщо взяти до уваги тезу про те, що культурний капітал через поведінку людей впливає на економічні процеси і,

як і будь-який ресурс, є обмеженим, зрозуміло, що його виснаження призведе до руйнівних наслідків, а розвиток та вдосконалення — навпаки сприятиме сталому економічному розвитку.

Для якісного соціально-економічного аналізу необхідно дати принаймні стисло характеристику культурного капіталу. Отже, за П. Бурдьє, культурний капітал — це одна з трьох (дві інші — економічний та соціальний) основних форм капіталу, що інституціоналізується через культурні та професійні компетенції та за певних умов конвертується в економічний капітал. П. Бурдьє, крім культурного, виділяв ще: 1) економічний капітал — той, що безпосередньо конвертується в гроші та інституціоналізується у формі прав власності; 2) соціальний капітал — створений соціальними обов'язками (зв'язками), який за певних умов конвертується в економічний капітал і може бути інституціоналізований, наприклад, у вигляді аристократичного титулу.

Особливостями культурного капіталу є, по-перше, те, що він завжди несе на собі відбитки початкових умов свого набуття, і ці більш-менш явні відбитки допомагають визначити ключові особливості (наприклад, вимова, яка є свідченням належності до певного класу чи регіону).

По-друге, культурний капітал не можна накопичити незалежно від здібностей індивіда до його набуття; він існує у непорушному зв'язку зі своїм власником (разом з його біологічними здібностями, пам'яттю тощо). Проте водночас відбувається процес відбору культурної спадщини, частка якої включається в новий соціальний контекст і набуває нового сенсу в сучасній культурі. Так, розкриваючись у часі та просторі, культура не лише оновлює, а й зберігає себе, пов'язуючи минуле з майбутнім¹².

По-третє, культурний капітал робить акцент на тих навичках і знаннях людини, які отримані через приналежність до окремих соціальних груп (мова, стиль одягу, смаки, хобі), що дозволяє незнайомим людям однієї соціальної групи розпізнавати один одного та вступати в комунікацію.

Культурний капітал може проявитися у трьох формах.

⁶ Татарко А. Н., Лебедева Н. М. Социальный капитал: теория и психологические исследования: монография / А. Н. Татарко, Н. М. Лебедева. — М.: РУДН, 2009. — 233 с.

⁷ Грішнова О. А. Людський капітал у системі економічних категорій // Вісн. Київ. ун-ту. Економіка. — 2001. — Вип. 49.

⁸ Чухно А. А. Інтелектуальний капітал: сутність, форми та закономірності розвитку // А. А. Чухно // Економіка України. — 2002. — № 11–12.

⁹ Кондрашова-Діденко В. І. Соціально-економічний аналіз сутності культурного капіталу // В. І. Кондрашова-Діденко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — № 68. — 2004. — С. 10–13.

¹⁰ DiMaggio, Paul. Review Essay: On Pierre Bourdieu // American Journal of Sociology. — 1979. — 84 (6). — P. 1460–1474, P. 1468. Цит. по: Baron, James N.; Hannan Michael T. The impact of economics on contemporary sociology // Journal of Economic Literature. — Vol. 32. — September 1994. — P. 1111–1146, P.1124.

¹¹ Електронний ресурс. — Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org>.

¹² Астафьева О. Н. Неустойчивость и нестабильность в культурной жизни: Кризис ли это? // О. Н. Астафьева // Поиск, 2002. — № 2–3. — С. 39.

1. Інкорпорований стан культурного капіталу (embodied state) — це мова, вміння та навички, культурні здібності, практичні знання, якими володіє певна особа, тобто довготривалі засвоєні диспозиції розуму та тіла. Більшу частину властивостей культурного капіталу можна вивести з того факту, що у своєму основному стані він пов'язаний з тілом (the body) і передбачає певне втілення, інкорпорування (embodiment).

Фактично саме інкорпорований стан культурного капіталу і прийнято називати культурою, процес засвоєння та асиміляції якої потребує зусиль та витрат часу безпосередньо індивіда, який водночас є і об'єктом, і суб'єктом культурних інвестицій: подібно засмазі чи нарощуванню мускулатури, це неможливо зробити через другі руки, тобто делегування повноважень тут неможливе. Наприклад, відомий американський соціолог П. ДіМаджіо, вивчаючи академічну успішність американських студентів — вихідців з елітних сімей, як спосіб виміру кількості культурного капіталу запропонував частоту контактів з «високою культурою», які мали місце в період дитинства та юності¹³.

Робота з набуття таких здібностей — це робота над собою, самовдосконалення, яке передбачає власні зусилля та витрати часу.

2. Об'єктивований стан культурного капіталу (the objectified state) — це символічна складова різних товарів, що охоплює у своїй формі специфічні знаки та символи, які дозволяють розрізнити зміст відносин і розшифровувати культурні коди, тобто це володіння предметами культури, картинами, аудіо- та відеозаписами тощо.

Об'єктивований стан підкреслює певну залежність культурного капіталу від суспільних законів. Якщо культурний капітал об'єктивований у матеріальних предметах і засобах, він може передаватися матеріально, проте йдеться про передачу юридичного права власності; якщо ж об'єктивований у символічній формі, то він демонструє власні закони, які домінують над волею окремих індивідів і, значить (що добре демонструється на прикладі мови), залишається неможливим щодо присвоєння будь-яким агентом чи групою агентів (тобто до культурного капіталу, що інкорпорований в окремому агенті чи групі агентів).

«Для володіння машинами індивіду необхідний лише економічний капітал, для їх присвоєння та використання відповідно до їхнього особливого призначення (що визначений інкорпорованому в ньому капіталом наукового чи технічного типу) він пови-

нен мати доступ до інкорпорованого культурного капіталу — особисто чи через другі руки»¹⁴.

3. Інституціоналізований стан культурного капіталу (the institutionalized state) — це різного роду свідоцтва цінності втіленого у людині культурного капіталу, що надають її судженням легітимності в очах суспільства (дипломи, сертифікати тощо). Капітал самоучки може бути у будь-який момент поставлений під сумнів, так само, як і капітал чиновника (він здатний приносити лише невизначений прибуток, цінність якого залежить від особливостей поточного моменту), на відміну від культурного капіталу, який закріплений юридично гарантованими кваліфікаціями, формально незалежними від особистих якостей їх власника.

Отже, враховуючи викладене, спробуємо уточнити зміст категорії «культурний капітал».

По-перше, культурний капітал набувається в процесі засвоєння знань і одержання ознак, що підтверджують суспільне визнання їх цінності. Факторами обсягу набутого капіталу є період часу набуття, особливості суспільного розвитку, панівний соціальний клас та соціальний клас індивіда. Причому культурний капітал в інкорпорованому стані, на відміну від звичайного економічного капіталу, можна накопичувати несвідомо, абсолютно без насильства. П. Бурдьє зазначав, що соціальні умови передачі та набуття культурного капіталу більш приховані, ніж умови набуття економічного капіталу, тому культурний капітал буде функціонувати в якості символічного капіталу. Найяскравішим прикладом цього є ринок праці, на якому культурний капітал залишається невизнаним як капітал, але визнається як легітимна компетенція. Більш того, специфічна модель розрізнення — через символічну форму — має ефект щодо власників змістовного культурного капіталу: будь-яка культурна компетенція, виходячи зі своєї дефіцитної цінності (наприклад, володіння декількома іноземними мовами серед тих, хто взагалі ними не володіє), винагороджується не тільки певною часткою в розподілі культурного капіталу, а й приносить своєму власникові економічний прибуток.

По-друге, культурний капітал здатний створювати потік товарів та послуг, які будуть мати як культурну, так і економічну цінність, можуть безпосередньо споживатися (функція культурного капіталу) або бути проміжною ланкою у виробництві інших благ, наприклад, відвідування вистави сприяє зростанню попиту на театральне мистецтво, є нат-

¹³ DiMaggio, Paul. Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participation on Grades of U.S. High School Students // American Sociological Review. — 1982. — 47 (2). — P. 189–201.

¹⁴ Бурдьє П. Формы капитала / П. Бурдьє. — Электронный ресурс. — Режим доступа: <http://www.ecsoc.msses.ru/Transl.html>.

хненням для інших митців тощо (ефект дії культурного капіталу).

По-третє, цікава позиція інтелектуального класу. З одного боку, менеджери та інженери, наприклад, безпосередньо не володіють тими засобами виробництва, які використовуються на підприємстві, фактично вони отримують свій дохід завдяки культурному капіталу (реалізація послуги чи товару). З іншого — і ефективність виробництва (тих самих засобів виробництва) залежить безпосередньо від обсягів та специфічності культурного капіталу менеджерів та інженерів. При цьому, ще раз зауважимо, оскільки культурний капітал, об'єктивований у матеріальних предметах і засобах (картини, пам'ятники, інструменти), може передаватися матеріально (що передбачає наявність економічного капіталу) або символічно (що і передбачає наявність культурного капіталу), власник засобів виробництва має знайти спосіб привласнення або інкорпорованого капіталу (який є умовою цього специфічного привласнення), або послуг власників даного капіталу тих самих менеджерів та інженерів.

По-четверте, незважаючи на певну прихованість передачі культурного капіталу (економічний капітал все ж таки має прямі, зримі форми передачі, які просто простежити і контролювати), він має велике значення у формуванні стратегії економічного розвитку: включення його у виробничу функцію дозволить оцінити вплив на випуск та економічне зростання, а тому і прогнозувати ці величини, оскільки якщо розглядати культурний капітал як окремий фактор, то можна більш реалістично оцінити продуктивність інших. Найбільш вдалимим вимірами культурного капіталу, на наш погляд, є ті, що в якості стандарту обирають часову тривалість набуття даних здібностей, починаючи від раннього домашнього навчання і до відношення індивіда до системи «навчання протягом життя». Необхідно не просто враховувати час, а давати йому якісну оцінку: позитивну або негативну.

По-п'яте, інституціоналізована форма культурного капіталу (академічна кваліфікація) дозволяє порівняти кваліфікації різних індивідів і навіть їх заміни. Більш того, вона дозволяє диференціювати обмін між культурним і економічним капіталами через встановлення грошової вартості конкретної освітньої кваліфікації (залежність між заробітною платою, освітою, рангом тощо) та встановити причини знецінення культурного капіталу. Накопичення культурних благ (картини, пам'ятники, машини тощо) безумовно посилює освітній вплив. У результаті ми спостерігаємо постійне зростання інкорпорованої форми культурного капіталу (найпростіший приклад: у кожному новому поколінні освітня система передбачає все більший обсяг складових та примноження навчальних дисциплін), тобто відбувається

постійне знецінення кваліфікацій, що підштовхує індивіда до підвищення його освітнього рівня.

Щодо соціальної складової цієї категорії, то хотілося б зазначити два ключових моменти.

Логіка передачі культурного капіталу передбачає активну участь людини в його набутті. З одного боку, процес присвоєння об'єктивованого культурного капіталу залежить від культурного капіталу сім'ї; з іншого — від тривалості періоду соціалізації. Зв'язок між економічним та культурним капіталом опосередковується часом, який необхідний на його набуття. Крім того, інкорпорований капітал як відносини з іншими людьми з приводу реалізації знань і вмінь в економічній сфері не може миттєво передаватися актом дарування чи наслідування, купівлі чи обміну (на відміну від грошей, прав власності тощо). Тобто використання чи експлуатація культурного капіталу ставить певні проблеми перед власниками економічного чи політичного капіталів, оскільки, як вже зазначалося, набуття таких здібностей — це самовдосконалення, активний процес інвестування власного часу та зусиль індивіда.

Теорія культурного капіталу розширяє марксистську теорію (за висловом самого П. Бурдьє), оскільки його власники значно впливають на інші групи, використовуючи знання для досягнення привілейованого професійного статусу та узаконювання своїх претензій на більшу частку економічного капіталу. Тому панівний клас має символи (мову, культуру, інструментарій), через які може встановлювати гегемонію. Вчений виходив того, що школа через присудження посвідчень та дипломів є головною установою, що підтримує порядок у суспільстві. Мова, цінності, судження, моделі успіху та невдач, що прийняті школою, належать панівній групі. Частково саме в результаті обмеження доступу до набуття культурного капіталу робочий клас позбавляється реальних можливостей конкуренції за професійні досягнення, оскільки культурний капітал дає переваги у навчанні, а його нестача призводить до недооцінки кваліфікацій, умінь тощо. Наприклад, деякі роботодавці вважають за краще прийняти на роботу випускника, що закінчив елітний заклад, навіть якщо він володіє знаннями, реальна цінність яких невисока (тобто спрацьовує «соціальний ефект»: за наявності кваліфікаційного сертифіката (культурної компетенції), що надає власникові суспільно визнану та юридично забезпечену гарантію цінності, виникає ефект, який породжує форму культурного капіталу, відносно незалежну від свого власника і навіть від самого культурного капіталу, яким він розпоряджається у даний період часу). Хоча негативна оцінка на одному ринку не означає, що наявний культурний капітал людини не отримує позитивної на іншому, дозволяючи індивіду грати активну роль у соціально-економічних відносинах.

Крім того, частка в прибутку, що його приносить унікальний культурний капітал своєму власникові, у кінцевому підсумку визначається тим, що не всі агенти мають економічні та культурні засоби для продовження освіти своїх дітей за межами мінімуму, що необхідний для відтворення робочої сили, найбільш дешевої на певний період часу. Якщо мова йде про суспільство з достатньо рівномірною соціальною структурою, засвоєна культура втрачає свою унікальність і перестає виступати засобом набуття ексклюзивних переваг, культурного капіталу. Тут можна провести пряму аналогію з економічним капіталом: винахід є джерелом надлишкового прибутку доки виділяє індивідуальне виробництво з низки інших; коли винахід запроваджений на всіх підприємствах, для винахідника джерело надлишкового прибутку зникає, але суспільна продуктивність праці підвищується. Так і з культурним капіталом — поширення елементів культурного капіталу знімає переваги їх власників, проте формує вигоди всього суспільства загалом.

Таким чином, реальна дія об'єктивованого культурного капіталу залежить від форми розподілу та привласнення ресурсів у суспільстві, тим більше, що по мірі зростання частки інкорпорованого в засо-

бах виробництва культурного капіталу зростає і колективна сила його власників — за умов, що власники домінуючого, тобто економічного капіталу, не змогли поставити власників культурного капіталу у відносини взаємної конкуренції¹⁵.

Висновки. Виникнення категорії «культурний капітал» пов'язане з тим, що економічна наука сьогодні шукає «золоту середину» між двома протилежними підходами. З одного боку — чистий економізм, який ігнорує специфічну дію інших типів капіталу (в тому числі культурного). Підставою для такої категоричності є думка, що будь-який з цих типів у кінцевому підсумку зводиться до економічного. З іншого — схильність до визнання виключної ролі соціальних зв'язків.

Інтегральність культурного капіталу дозволяє поєднати соціальну та економічну складову досліджень закономірностей суспільного розвитку.

Найбільш важливим моментом набуття культурного капіталу є те, що він набувається людиною не рефлексивно, а через соціалізацію в родині, соціальній групі, через оточення, субкультуру тощо. Крім того, він закріплюється інституційними силами суспільства (наприклад, школою, церквою, системою соціальної допомоги тощо) і розкривається як

Передплачуйте, читайте науково-економічний та суспільно-політичний журнал

Часопис розрахований на тих, хто цікавиться проблемами праці, соціально-трудомих відносин, ринкових перетворень тощо.

Періодичність виходу — 8 номерів на рік.

Повідомляємо, що оформити передплату можна в будь-якому поштовому відділенні або пункті передплати

Україна:
Аспекти праці
Індекс — 74541

Вартість передплати на журнал «Україна: аспекти праці» на 2011 р.:
на рік — 80 грн 76 коп.
на півроку — 40 грн 38 коп.
на квартал — 20 грн 19 коп.

¹⁵ Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые. — Электронный ресурс. — Режим доступа: <http://www.ecsoc.msses.ru/Transl.html>